

Sławomir NAŁĘCZ¹

METODOLOGIA BADAŃ ILOŚCIOWYCH PROWADZONYCH
W KRAJOWYM OBSERWATORIUM GOSPODARKI SPOŁECZNEJ ISP PAN

WPROWADZENIE

Celem niniejszego opracowania jest syntetyczne przedstawienie modelu badań ilościowych przeprowadzonych w ramach Priorytetu Badawczego Partnerstwa na Rzecz Rozwoju „Tu jest praca”. Działalność badawcza PRR „Tu jest praca” była koordynowana i w znacznej części realizowana przez Krajowe Obserwatorium Gospodarki Społecznej (KOGS) – strukturę Partnerstwa działającą w Instytucie Studiów Politycznych PAN.

KOGS zaplanowało, zrealizowało i przeprowadziło analizę danych z trzech badań ilościowych: z Badania Spółdzielczości Polskiej 2006 (dotyczące roku 2005, zrealizowane na przełomie 2006 i 2007 r.), z badania TUW 2007 (dotyczące działalności towarzystw ubezpieczeń wzajemnych w 2005 r. zrealizowane w 2007 r.); z badania KIS 2006 (dotyczące działalności klubów integracji społecznej w 2005 r., zrealizowane w 2006 r.).

Dzięki współpracy w ramach PRR „Tu jest praca” Krajowe Obserwatorium Gospodarki Społecznej uczestniczyło też w projektowaniu i analizie danych z przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny badania SOF 2006 (badanie podmiotów non-profit na formularzach SOF-1 i SOF-4 dotyczące 2005 r.; zrealizowane w 2006 r.).

KOGS poddało też analizie dane uzyskane dzięki współpracy z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej z badania CIS 2007 (dotyczące działalności centrów integracji społecznej w 2006 r., zrealizowane w 2007 r.). Ponadto KOGS uczestniczyło w projektowaniu a następnie przeprowadziło analizę wyników przeprowadzonego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych badania ZAZ 2007 (dotyczące działalności zakładów aktywności zawodowej w 2005 r., zrealizowane w 2007 r.) a także przeprowadziło wtórną analizę danych z przeprowadzonego również przez PFRON badania WTZ 2006 (dotyczące działalności warsztatów terapii zajęciowej w 2005 r., zrealizowane w 2006 r.).

¹ Koordynator Priorytetu Badawczego w Partnerstwie na Rzecz Rozwoju „Tu jest praca”, kierujący pracami Krajowego Obserwatorium Gospodarki Społecznej w latach 2006-2008; adiunkt w Instytucie Studiów Politycznych PAN

W toku wyżej wymienionych prac KOGS wypracowany został model prowadzenia badania ekonomicznych i społecznych zasobów oraz weryfikowania wybranych funkcji gospodarki społecznej. Model ten odnosił się do badań ilościowych obejmujących podmioty tradycyjnie zaliczane do trzech głównych sektorów gospodarki społecznej (sektor non profit, sektor spółdzielczy, sektor wzajemnościowy), jak też miał zastosowanie do zbiorowości granicznych należących do nowej gospodarki społecznej (zakłady aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej, centra integracji społecznej).

Prezentacja wypracowanej formuły badań podmiotów gospodarki społecznej zorganizowana jest wokół ośmiu głównych problemów i służy syntetycznemu omówieniu metod, jakie zostały zastosowane dla ich rozwiązania. Wyróżnione problemy to :

- ustalenie, czy badanie jest konieczne, a jeśli tak, to jaki jest jego niezbędny zakres;
- współpraca z ważnymi instytucjami, w których kompetencjach znajdują się badane zbiorowości podmiotów gospodarki społecznej;
- pozyskanie i doskonalenie operatu;
- wyłonienie ważnych podzbiorowości;
- wypracowanie porównywalnych i odpowiednich do badanych zbiorowości narzędzi badawczych;
- wybór formy kontaktu z jednostkami badanymi;
- obróbka i weryfikacja pozyskanych danych;
- analiza danych: ekstrapolacja i interpretacja wyników.

1. PLANOWANIE BADANIA: CZY NOWE BADANIA SĄ KONIECZNE I W JAKIM ZAKRESIE?

Najbardziej podstawową kwestią na etapie planowania badań KOGS było zawsze sporządzenie ewidencji i analiza przydatności wszelkich dostępnych źródeł danych o poszczególnych podzbiorowościach gospodarki społecznej. Analiza przydatności służyła ocenie, czy istniejące źródła danych pozwolą odpowiedzieć na kluczowe pytania o zasoby i funkcje gospodarki społecznej, a także czy zakres, jakość i dostępność tych danych pozwalają na rezygnację z prowadzenia własnych badań danej podzbiorowości.

Warto podkreślić, że dzięki przeprowadzeniu powyższej analizy działania badawcze KOGS znacznie zyskały na efektywności, a zarazem zredukowano trudności związane z wielokrotną ankietyzacją tych samych podmiotów. Ustalono na przykład, że istniejące badania Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych przeprowadzone na pełnej populacji warsztatów terapii zajęciowej zawierają znaczną ilość danych pozwalających na scharakteryzowanie zasobów i funkcji tej zbiorowości podmiotów. W rezultacie zrezygnowano z prowadzenia odrębnego badania warsztatów, ponieważ istniała możliwość wtórnej analizy tych danych we współpracy z PFRON. Podobnie zrezygnowano z prowadzenia samodzielnych badań zakładów aktywności zawodowej po ustaleniu, że rzetelne badania całej populacji tych jednostek będą wkrótce przeprowadzane i że istnieje możliwość uzyskania niezbędnych danych z tego badania dzięki nawiązaniu odpowiedniej współpracy.

Podobnie postąpiono w odniesieniu do centrów integracji społecznej. Po stwierdzeniu, że istnieje możliwość wtórnej analizy danych opisujących zasoby i funkcje centrów integracji społecznej na potrzeby monitoringu ustawy o zatrudnieniu socjalnym, postanowiono włączyć zebrane w ramach tych badań dane do analiz prowadzonych przez KOGS.

W przypadku towarzystw ubezpieczeń wzajemnych stwierdzono z kolei, że na stronie internetowej Polskiej Izby Ubezpieczeń dostępne są dane ekonomiczne o wszystkich tego typu podmiotach. Wiedza o istnieniu tych danych pozwoliła KOGS radykalnie ograniczyć liczbę pytań dotyczących spraw finansowych w ankiecie skierowanej do towarzystw. Dzięki temu można było zebrać więcej pogłębionych informacji o związkach wzajemności członkowskiej, funkcjonujących w towarzystwach ubezpieczeń wzajemnych.

2. WSPÓŁPRACA Z WAŻNYMI INSTYTUCJAMI, W KTÓRYCH KOMPETENCJACH ZNAJDUJĄ SIĘ BADANE ZBIOROWOŚCI PODMIOTÓW GOSPODARKI SPOŁECZNEJ

Jednym z najważniejszych elementów efektywnego badania gospodarki społecznej jest współpraca z instytucjami odpowiedzialnymi za wspieranie, monitorowanie lub tylko rejestrowanie podmiotów wchodzących w skład badanej zbiorowości. Nawiązanie takiej współpracy w ramach umowy, porozumienia czy tylko w trybie pozytywnej reakcji na złożoną w danej instytucji prośbę o udostępnienie danych stanowiło na ogół znaczną pomoc w badaniach. W szczególności dotyczyło to takich kwestii, jak:

- pozyskanie rejestru podmiotów objętych badaniem (np. pomocne w uzyskaniu danych teleadresowych o działających spółdzielniach było wejście w partnerstwo z Krajową Radą Spółdzielczą);
- wzmocnienia pozycji badacza w kontaktach z podmiotami gospodarki społecznej (np. związki rewizyjne z poszczególnych branż spółdzielczości sporządziły listy rekomendacyjne do swoich członków, zachęcające ich do udziału w Badaniu Spółdzielczości Polskiej);
- konsultacja celów, narzędzi i wyników badania (w przypadku Badania Spółdzielczości Polskiej w konsultacje takie włączono Krajową Radę Spółdzielczą i niektóre związki rewizyjne);
- możliwość dokonania wtórnej analizy danych zebranych przez instytucję partnerską (np. dzięki współpracy między Instytutem Studiów Politycznych PAN a PFRON możliwe było przeprowadzenie analizy wybranych danych z bardzo rzetelnie przeprowadzonych przez PFRON badań ankietowych dotyczących warsztatów terapii zajęciowej i zakładów aktywności zawodowej – dzięki temu nie trzeba było nakłaniać tych jednostek do wypełniania oddzielnych ankiet na potrzeby badań gospodarki społecznej).

Ważne jest, by w trakcie zawiązywania współpracy odnaleźć korzyści z planowanych działań dla obu przystępujących do współpracy stron (np. pomoc KOGS w projektowaniu nowego narzędzia do prowadzonych przez PFRON badań zakładów aktywności zawodowej).

3. POZYSKANIE I DOSKONALENIE OPERATU

Kluczowe dla wiarygodności omawianych tu ilościowych badań gospodarki społecznej jest pozyskanie jak najpełniejszego i możliwie najaktualniejszego spisu jednostek wchodzących w skład wybranej do badania zbiorowości podmiotów.

Stosunkowo najlepsze pod tym względem bazy danych posiadają instytucje mające częste i dla obu stron istotne relacje związane z udzielanym regularnie wsparciem finansowym i – co za tym idzie – łączące się z bieżącą sprawozdawczością (np. relacje PFRON z zakładami aktywności zawodowej powodowały, że znajdujące się w bazie PFRON zakłady były prawie w 100% jednostkami faktycznie działającymi, a ich dane teleadresowe były prawidłowe).

Mniej wiarygodne okazały się dane rejestrowe powstające w wyniku nałożonych w ustawach i rozporządzeniach obowiązków rejestrowania i aktualizowania danych przez spółdzielnie, fundacje, stowarzyszenia i inne organizacje społeczne. Wiele z tych podmiotów ze względu na brak personelu lub też ze względu na faktyczne zakończenie działalności nie podejmuje wysiłku dokonania odpowiednich aktualizacji danych w instytucjach rejestrowych.

Stosunkowo najgorsza sytuacja w zakresie operatu dotyczy jednostek nieposiadających własnej osobowości prawnej, co do których ustawodawca nie wskazał żadnej instytucji odpowiedzialnej za gromadzenie danych na temat ich funkcjonowania (brakuje danych jednostek, takich jak kluby integracji społecznej czy kluby pracy, a rejestrowanie centrów integracji społecznej ma miejsce tylko na poziomie województw).

W przypadku niektórych zbiorowości było możliwe uzyskanie spisu populacji badanych podmiotów z badanej populacji na podstawie dwu niezależnych źródeł. W takich wypadkach KOGS dążyło do uzyskania dostępu do obu rejestrów. Ustalano, który z dostępnych zbiorów jest pełniejszy (zawiera więcej jednostek) oraz który ma szerszy zakres informacji o badanych podmiotach, a także jaka jest aktualność zawartych w rejestrze danych. W wyniku porównania wyżej wymienionych cech oraz analizy przyczyn ewentualnych rozbieżności podejmowano decyzję o wyborze jednego z rejestrów jako głównego źródła operatu, drugi zaś stawał się źródłem informacji uzupełniających. W przypadku badania SOF 2006 za główne źródło operatu przyjęto Bazę Jednostek Statystycznych GUS tworzoną na podstawie systemu REGON, natomiast źródłem uzupełniającym stała się baza stowarzyszeń, fundacji i innych organizacji społecznych z Krajowego Rejestru Sądowego. Z kolei w przypadku Badania Spółdzielczości Polskiej 2006 operat powstał poprzez połączenie i weryfikację informacji zawartych w rejestrze Krajowej Rady Spółdzielczej (16,6 tys. jednostek) oraz danych z Krajowego Rejestru Sądowego (10,8 tys. jednostek).

Dane z tak powstałych operatów były – z uwzględnieniem ich słabości – używane do wyłaniania próbek badanych typów podmiotów gospodarki społecznej, a zebrane w toku kontaktów z wybranymi do badania jednostkami informacje posłużyły do dalszej weryfikacji i dopełnienia danych o badanej populacji. Informacje te zostały następnie wykorzystane na etapie konstruowania warstw, ekstrakolowania oraz analizowania danych wynikowych.

4. WYŁONIENIE WAŻNYCH PODZBIOROWOŚCI W RAMACH BADANYCH POPULACJI PODMIOTÓW GOSPODARKI SPOŁECZNEJ

Prowadzone przez KOGS badania i analizy zmierzały do zebrania danych o wszystkich podmiotach wchodzących w skład tradycyjnie rozumianej gospodarki społecznej oraz wybranych zbiorowości sytuujących się wzdłuż granic oddzielających gospodarkę społeczną od podmiotów zorientowanych wyłącznie na zysk, a z drugiej strony od biurokratycznych instytucji publicznych.

W tak zakreślonym obszarze gospodarki społecznej funkcjonuje wielka różnorodność form prawnych i organizacyjnych podmiotów, które dążąc do realizacji różnych celów społecznych, posługują się wielorakimi mechanizmami rynkowymi i społecznymi.

Różnorodność ta stanowi istotną przeszkodę dla badań ilościowych, zmuszając badaczy do definiowania i w miarę możliwości odrębnego badania każdej z istotnie różniących się podzbiorowości.

Biorąc pod uwagę wspomniane powyżej zróżnicowania, w badaniach i analizach KOGS dążono do wyłonienia, zbadania i opisanie istotnych zbiorowości i podzbiorowości określonych według ważnych cech różnicujących, takich jak: forma prawno-własnościowa, skala posiadanych zasobów czy forma prowadzonej działalności. W przypadku gdy jedno badanie obejmowało kilka znacznie zróżnicowanych zbiorowości podmiotów, w operacie wyodrębniano tzw. warstwy, czyli podzbiory w miarę jednorodnych jednostek, istotnie różniących się od podmiotów spoza danej warstwy. W wyniku tej operacji w próbie zbadanych jednostek znalazła się taka liczba podmiotów, która umożliwiła prowadzenie uprawnionych analiz statystycznych, niezależnie od tego, jak liczna była dana warstwa w operacie. Dzięki zastosowaniu warstwowania możliwe było na przykład zbadanie wielotysięcznych homogenicznych podzbiorowości, takich jak spółdzielnie mieszkaniowe przy użyciu stosunkowo niedużej liczby ankiet. Jednocześnie podobna jak w przypadku spółdzielni mieszkaniowych liczba ankiet posłużyła do zbadania czterdziestokrotnie mniej licznej grupy kas oszczędnościowo-kredytowych (które ze względu na swą specyficzną działalność i potencjał finansowy uznane zostały za równie ważne jak spółdzielnie mieszkaniowe).

5. WYPRACOWANIE PORÓWNYWALNYCH I ODPOWIEDNIICH DO BADANYCH ZBIOROWOŚCI NARZĘDZI BADAWCZYCH

Ogólnym celem prowadzonych przez KOGS badań i analiz był opis ekonomicznego oraz społecznego potencjału, a także weryfikacja wybranych funkcji gospodarki społecznej.

Aby zrealizować ten cel, należało precyzyjnie określić najpierw liczebność aktywnie działających podmiotów w badanej populacji. Jak opisano to w poprzednim punkcie, prawie nigdy do określenia liczebności nie wystarczał urzędowy rejestr czy utworzony na jego bazie operat. Dlatego w każdym z powstałych w ramach działalności KOGS kwestionariuszu umieszczone były na początku pytania pozwalające określić stan aktywności

danej badanej jednostki (nie rozpoczęła działalności/ aktywna/ zawieszona/ w likwidacji/ zlikwidowana).

Celem badań zasobów ekonomicznych wszystkich typów podmiotów było ustalenie skali odpłatnego zatrudnienia generowanego przez te podmioty, a także skali i struktury kosztów oraz przychodów z uwzględnieniem różnych źródeł finansowania, w tym źródeł rynkowych (odpłatna działalność statutowa, działalność gospodarcza) i nierynkowych (dotacje, darowizny, zbiórki itp.). Zatrudnienie odpłatne mierzone było jako zatrudnienie etatowe (w ramach stosunku pracy lub równoważnego) i zatrudnienie pozaetatowe (umowy zlecenia, umowy o dzieło itp.). Wskaźnikami zatrudnienia były zarówno liczba osób pracujących (w tym liczba osób, dla których badany podmiot był głównym miejscem zatrudnienia), jak i wolumen wykonanej pracy (etaty przeliczeniowe). W analogiczny do pracy odpłatnej sposób (liczba osób zaangażowanych, wolumen czasu pracy w przeliczeniu na pełne etaty) badano pracę społeczną, tj. dobrowolną i bezpłatną pracę członków i wolontariuszy nie będących członkami danej organizacji. Dzięki zastosowaniu podziału przychodów na rynkowe i nierynkowe oraz dzięki porównywalnym miarom pracy odpłatnej i społecznej możliwe stało się określenie proporcji między rynkowymi i nierynkowymi zasobami wykorzystywanymi w działaniach badanych typów podmiotów gospodarki społecznej.

Oprócz pracy społecznej istotnym zasobem społecznym podlegającym badaniu w większości podzbiorowości była baza członkowska (liczba członków według stanu na koniec 2005 r.).

Oczywiście nie we wszystkich narzędziach służących badaniu poszczególnych podzbiorowości gospodarki społecznej było możliwe posłużenie się identycznie sformułowanymi pytaniami (np. kategorie przychodów były nieco inne w przypadku stowarzyszeń, spółdzielni czy towarzystw ubezpieczeń wzajemnych). W przypadkach niektórych typów podmiotów trudno było nawet zapytać o liczbę członków, gdyż np. zakłady aktywności zawodowej czy fundacje nie tylko nie mają członków, ale nawet niekoniecznie muszą w nich występować jakiegokolwiek ciała kolegialne.

W niektórych typach podmiotów funkcjonujących nawet w oparciu o jeden akt prawny (prawo spółdzielcze) zróżnicowanie wewnętrzne bywało na tyle istotne, że konieczne stało się tworzenie oddzielnych wersji ankiety dla poszczególnych typów spółdzielni. Nie można było bowiem w jednolity sposób zdefiniować zatrudnienia, kosztów wynagrodzeń czy zysku (w tym zakresie szczególne wyróżniały się rozwiązania stosowane w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych). Odrębne wersje kwestionariuszy były też potrzebne ze względu na szczególne ujęcie kategorii finansowych w przedsiębiorstwach finansowych takich jak banki spółdzielcze i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe.

Specyfika niektórych typów badanych jednostek polegała także na braku odrębności finansowo-majątkowej od prowadzącej je instytucji/organizacji. Sytuacja ta powodowała, że pytania o nadwyżkę bilansową czy środki trwałe często nie mogły zostać zasadnie zadane, zaś kwestie takie jak zatrudnienie musiały zostać sformułowane poprzez zakres pracy, a nie wskazanie pracodawcy czy miejsca pracy. W tego rodzaju przypadkach bardzo ważne było przekazanie respondentowi, że wypełniana przez niego ankieta dotyczy tylko

tego fragmentu instytucji/organizacji, który można choćby funkcjonalnie wyodrębnić jako klub czy warsztat (nawet jeśli nie jest była to jednostka wyodrębniona finansowo czy organizacyjnie).

Skomplikowane i z konieczności nie zawsze jednolite były też pytania wskaźnikujące funkcje badanych podmiotów gospodarki społecznej. W przypadku funkcji zatrudnieniowej dość uniwersalnie pytano o udział zatrudnienia niepełnoetatowego, strukturę według wykształcenia, wieku, płci i niepełnosprawności – chcąc ocenić, na ile miejsca pracy w badanych podmiotach otwarte są dla osób mających szczególne trudności w uzyskaniu zatrudnienia na otwartym rynku pracy.

Funkcję świadczenia usług na rzecz społeczności lokalnej badano w sposób mocno zróżnicowany, posługując się pytaniami o zasięg działania jednostki (w większości narzędzi), procent usług/produkcji przeznaczanej przez jednostkę na rynek lokalny i udział jednostki jako nabywcy na lokalnym rynku usług/produktów czy na lokalnym rynku pracy (spółdzielnie). Inne ze stosowanych pytań z tego zakresu odnosiły się do odsetka beneficjentów z gminy/powiatu, gdzie ma siedzibę badana jednostka (np. w badaniach zakładów aktywności zawodowej). W przypadku ankiet kierowanych jednocześnie do bardzo zróżnicowanej zbiorowości podmiotów – zastosowano po prostu pytanie o zasięg działania jednostki oraz o podejmowanie działań mających na celu wsparcie/rozwój lokalnej społeczności (badanie SOF 2006).

W zakresie badanych przez KOGS funkcji znalazł się także udział pracowników, członków i beneficjentów w demokratycznym zarządzaniu jednostką (funkcja demokratyczna i *empowerment*). Do pomiaru zaangażowania członków we współzarządzanie stosowano na ogół pytanie o formę wyłaniania władz (wybór przez głosowanie równoprawnych członków czy inne formy) oraz pytanie o liczbę członków uczestniczących w ostatnich wyborach władz badanego podmiotu (w celu porównania z ogólną liczbą członków organizacji).

Odrębne pytanie służyło do oceny stopnia włączenia beneficjentów w procesy konsultacyjne lub ich udziału w strukturach umożliwiających im wywieranie wpływu na formę w jakiej dostarczane są im usługi/produkty badanego podmiotu. Forma tego pytania za każdym razem była dostosowywana do specyfiki działania jednostki (np. w spółdzielniach pytanie dotyczyło klientów, dostawców bądź mieszkańców, w zależności od typu spółdzielni). W przypadkach niektórych zbiorowości pytanie to w ogóle nie znalazło się w kwestionariuszu, gdyż był on projektowany bez udziału KOGS (np. badanie warsztatów terapii zajęciowej). Z drugiej strony było wiadomo, że obowiązujące przepisy nie tworzą żadnych ram prawnych do działania reprezentacji beneficjentów czy nawet pracowników.

Ostatnią z badanych funkcji gospodarki społecznej, która podlegała badaniu za pomocą narzędzi utworzonych w ramach KOGS, było świadczenie usług na rzecz osób dotkniętych wykluczeniem społecznym oraz pomocy w uzyskaniu zatrudnienia. Pytania dotyczące liczby osób objętych tego rodzaju usługami zostały zadane w ankietach skierowanych do wszystkich zbiorowości objętych badaniami KOGS z wyjątkiem badań centrów integracji społecznej, klubów integracji społecznej, warsztatów terapii zajęciowej i zakładów aktywności zawodowej.

W przypadku czterech ww. zbiorowości zadano tylko pytania o liczbę beneficjentów, a z ogólnych ram prawnych funkcjonowania tych podmiotów wiadomo, że wszyscy beneficjenci tych jednostek są co najmniej zagrożeni wykluczeniem społecznym i otrzymują od badanych placówek pomoc służącą m.in. aktywizacji zawodowej oraz uzyskaniu zatrudnienia.

Ostatnimi z uniwersalnie badanych kwestii we wszystkich tworzonych w ramach KOGS narzędziach badawczych były oceny perspektyw na wzrost, spadek lub stabilizację w zakresie zatrudnienia, ilości dostarczanych dóbr/usług oraz przewidywanie poprawy, pogorszenia lub stabilizacji sytuacji finansowej badanego podmiotu.

W większości narzędzi badawczych, za pomocą których zgromadzono dane analizowane w niniejszej publikacji, znalazły się też pytania o bariery i czynniki wspierające rozwój badanych podmiotów oraz co najmniej po kilka pytań pozwalających na zebranie informacji o formie i skali specyficznych dóbr i usług wytwarzanych przez daną podzbiorowość podmiotów gospodarki społecznej.

6. WYBÓR FORMY KONTAKTU Z BADANYMI JEDNOSTKAMI

Bardzo istotną dla efektywności badań podmiotów gospodarki społecznej kwestią jest metoda kontaktu instytucji prowadzącej badanie z jednostką badaną. Metoda stosowana w badaniach KOGS realizowała aż pięć celów: (1) dotarcie z ankietą do możliwie najważniejszych decydentów w badanym podmiocie w celu nadania sprawie odpowiedniej rangi i uzyskania decyzji niezbędnych do przekazania danych przez pracowników księgowości, kadr itp., (2) maksymalne ułatwienie wypełnienia ankiety i zwrócenia jej do instytucji badawczej, (3) dostarczenie respondentowi odpowiedniej motywacji i rozproszenie ewentualnych obaw w związku z udzielonymi w ankiecie odpowiedziami, (4) ustalenie sytuacji jednostek, które nie wypełniły ankiety, (5) uzyskanie danych umożliwiających kontakt z osobami wypełniającymi ankietę w celu uzyskania wyjaśnień ewentualnych niespójności i niejasności informacji zawartych w odpowiedziach.

We wszystkich realizowanych przez KOGS badaniach pierwszą formą kontaktu z badanym podmiotem gospodarki społecznej była przesyłka pocztowa (list zwykły) zawierająca:

- kwestionariusz ankiety z umieszczonym na początku listem do osoby kierującej badaną jednostką; list ten zawierał informację o ważnym, naukowym i społecznym celu badania oraz gwarantował poufność przekazywanych przez respondenta informacji;
- list lub listy rekomendacyjne od istotnych dla badanego podmiotu instytucji zawierające zachętę do udziału w badaniu (np. list od związku rewizyjnego i Krajowej Rady Spółdzielczej zachęcający do udziału w badaniu spółdzielni);
- zaadresowaną kopertę zwrotną niewymagającą naklejania znaczka przez nadawcę.

W przypadku otrzymania zwrotu nieotwartej przesyłki z niewypełnioną ankietą i z adnotacjami o nieaktualnym adresie, osoby realizujące badanie podejmowały poszukiwania aktualnego adresu, telefonu lub e-maila badanej jednostki lub starały się ustalić, czy

istnieją informacje na temat zaprzestania przez tę jednostkę działalności. Modelowym przykładem prowadzenia tych czynności było zastosowane w realizacji badania SOF 2006 poszukiwania:

- w rejestrach uzupełniających (np. w danych Krajowego Rejestru Sądowego);
- poprzez przeszukiwarki stron internetowych i w dostępnych przez internet bazach adresowych (książki telefoniczne oraz portal www.ngo.pl);
- w instytucjach, które mogły utrzymywać kontakt lub nawet współpracować z badaną jednostką (głównie agendy samorządu terytorialnego właściwe dla badanej jednostki, ale także jednostki pozarządowe działające w tym samym obszarze merytorycznym i terytorialnym);
- w jednostkach nadrzędnych wobec badanego podmiotu (o ile badana jednostka była elementem większej struktury).

W sytuacji braku jakiegokolwiek odpowiedzi na adres pierwotny wysyłano list przypominający i dodatkowo motywujący kierownika badanej jednostki do odesłania wypełnionej ankiety.

W przypadku zwrotu nieotwartej przesyłki bez żadnej adnotacji, a także w przypadku uzyskania odpowiedzi zawierającej odmowę udziału w badaniu lub też w sytuacji braku odpowiedzi na list przypominający, osoby realizujące badanie podejmowały próby kontaktu z jednostką przez telefon, faks lub e-mail – starając się ustalić sytuację badanej jednostki, w tym ewentualnie ustalić jej nowy adres, zaś w przypadkach odmów nakłaniały również do wypełniania formularza. Działania te powodowały znaczne podniesienie efektywności uzyskiwania odpowiedzi od badanych jednostek (np. w przypadku Badania Spółdzielczości Polskiej działania monitujące i dodatkowe kontakty podjęte z jednostkami doprowadziły do wzrostu odsetka wypełnionych ankiet z 19% do 41%).

W wypadku badania SOF 2006, realizowanego przez służby statystyki publicznej, dodatkowym narzędziem służącym zwiększeniu odsetka wypełnionych ankiet był kontakt z badanymi jednostkami przez ankierów.

7. OBRÓBKA I WERYFIKACJA POZYSKANYCH DANYCH

Kolejnym ważnym elementem procesu wypracowywania wyników badań Krajowego Obserwatorium Gospodarki Społecznej było wpisanie danych z ankiet do elektronicznych zbiorów danych. W trakcie tej czynności oraz bezpośrednio po niej następowała kontrola zakresu i spójności wprowadzonych informacji. Kontrola zakresu danych obejmowała sprawdzenie i ewentualne korekty wpisanych symboli odpowiedzi, tak aby mieściły się w widełkach wartości przewidywanych dla danego pytania. Z kolei kontrola spójności dotyczyła np. sprawdzenia, czy nie popełniono błędu, wpisując liczby mówiące o milionowych przychodach i kosztach w podmiotach, które wykazały brak zatrudnienia (często przyczyną tego rodzaju błędów było wpisanie wartości w złotych w pola, gdzie

ankieta przewidywała posłużenia się tysiącami złotych). Weryfikowano też przypadki, gdy jednostka wykazująca posiadanie płatnego personelu nie ponosiła żadnych kosztów wynagrodzeń. Kontroli podlegały również związki między pracą społeczną i pracą płatną, a także powiązania między osiągnięciem pewnych kategorii przychodów i statusem jednostki (np. przychody z 1% podatku PIT mogły uzyskiwać tylko jednostki posiadające status organizacji pożytku publicznego).

Na tym etapie dokonywano też przeglądu odpowiedzi na pytania półotwarte, w wyniku czego część odpowiedzi zawartych w kategorii „inne” mogła zostać przyporządkowana do adekwatnych, dla nich kategorii odpowiedzi.

Sprawdzeniu podlegały także wartości danych, które winny stanowić sumę lub pozostać w określonych relacjach w stosunku do innych odpowiedzi podanych w ankiecie. Niejasności wykryte w trakcie opisanych powyżej operacji kontrolnych wymagały niejednokrotnie telefonicznego lub e-mailowego kontaktu z respondentami.

8. ANALIZA DANYCH: EKSTRAPOLACJA I INTERPRETACJA UZYSKANYCH WYNIKÓW

Dla właściwego wykorzystania zebranych danych kluczowe znaczenie miały procesy analizy.

W trakcie tego procesu pierwszym z problemów było przeprowadzenie oceny reprezentatywności pozyskanych danych oraz podjęcie działań umożliwiających wnioskowanie o całości populacji na ich podstawie.

Kwestia ta nie stanowiła problemu, gdy dysponowano wiarygodnymi informacjami o liczebności i strukturze badanej populacji, a jednocześnie liczebność oraz struktura jednostek, od których uzyskano objęte badaniem dane, nie odbiegała znacząco od parametrów populacji (sytuacja taka miała miejsce w badaniach zakładów aktywności zawodowej i warsztatów terapii zajęciowej, gdyż badaniem objęto pełną populację, a odsetek braków danych był bardzo mały i jednocześnie braki te nie grupowały się w jakiejś jednej wybranej kategorii jednostek z badanej zbiorowości). W takich okolicznościach statystyki opisowe uzyskane w wyniku analizy danych ankiet można było stosować wprost jako wskaźniki charakteryzujące dany typ podmiotów gospodarki społecznej.

Na przeciwnym biegunie w stosunku do wskazanej powyżej komfortowej sytuacji znajdowały się przypadki, gdy brakowało rzetelnych informacji o parametrach badanej populacji (np. liczebność aktywnych podmiotów objętych badaniem SOF nie mogła zostać wiarygodnie określona na podstawie dostępnego rejestru, ponieważ duża część jednostek nie wywiązywała się z obowiązku zgłaszania faktu zaprzestania działalności), a z drugiej strony ankietą objęto nie całość, lecz tylko część populacji (np. 4–5% próbki zastosowano w przypadku badania SOF 2006 i Badania Spółdzielczości Polskiej 2006).

Stosowane w badaniach KOGS rozwiązania tego rodzaju problemów były dwuetapowe. W pierwszym etapie dążono do ustalenia parametrów badanej populacji (liczba aktywnych podmiotów w populacji oraz w subpopulacjach). Najczęściej stosowaną w tym celu metodą była weryfikacja liczebności operatu poprzez kontakt z losową (lub losowo-warstwową)

próbką jednostek z tegoż rejestru i ustalanie, jaki odsetek podmiotów z badanej próbki (lub podpróbki) faktycznie prowadził działalność. Na podstawie tych informacji szacowano liczbę aktywnych podmiotów w populacji (i ewentualnie także w subpopulacjach)².

W drugim etapie ustalono wartość mnożnika (wagi), który służył do ekstrapolacji wyników uzyskanych w próbie (podpróbie) na populację (subpopulację) wszystkich aktywnych podmiotów danego rodzaju. Mnożnik ten obliczano jako stosunek liczby wszystkich aktywnych podmiotów gospodarki społecznej danego rodzaju (oszacowanej w pierwszym etapie) do liczby faktycznie zbadanych jednostek w próbie (podpróbie).

W procesie analizowania i interpretacji danych ankietowych bardzo istotny element stanowiły analizy porównawcze. Służyły one zarówno celom metodologicznym, jak i umieszczeniu uzyskanych wyników w możliwie szerokim kontekście interpretacyjnym. Cel metodologiczny miał szczególnie duże znaczenie w odniesieniu do Badania Spółdzielczości Polskiej. W toku prowadzonych w tym badaniu analiz stwierdzono istotną rozbieżność między liczbą zatrudnionych w sektorze spółdzielczym, uzyskaną po ekstrapolacji danych z badanej próby 524 spółdzielni, a oszacowaniem zatrudnienia w spółdzielczości, dokonanego przez służby statystyki publicznej w wyniku przebadania 6238 spółdzielni. W tej sytuacji podjęto decyzję o przyjęciu jako podstawy dalszych analiz wyniku uzyskanego w badaniu na większej liczbie spółdzielni. Biorąc pod uwagę ograniczenie zakresowe badań statystyki publicznej (badaniem objęto nie całość sektora spółdzielczego, a tylko spółdzielnie mające 10 lub więcej pracowników), do wyniku uzyskanego przez służby statystyki publicznej doszacowano jeszcze zatrudnienie w spółdzielniach zatrudniających mniej niż 10 pracowników. Doszacowanie to dokonane zostało na podstawie parametrów uzyskanych w badaniu na próbce 524 spółdzielni. W podobny sposób przeprowadzono wyliczenia pozostałych wielkości absolutnych, takich jak przychody i koszty sektora spółdzielczego³.

Oprócz opisanych powyżej procedur „triangulacyjnych” zwiększających trafność ostatecznych wyników drugim ważnym celem prowadzonych przez KOGS analiz porównawczych było umieszczeniu uzyskanych wyników w możliwie szerokim kontekście interpretacyjnym. Oznaczało to, że wskaźniki opisujące zasoby oraz funkcje badanych

² Za aktywne uznawano jednostki, które potwierdziły prowadzenie działalności przez wypełnienie ankiety, a także jednostki, które mimo iż prowadziły działalność, odmówiły wzięcia udziału w badaniu. Za nieaktywne uznawano podmioty, co do których udało się w trakcie badań zebrać informacje, że zaprzestały lub nie rozpoczęły prowadzenia działalności w okresie, którego dotyczyło badanie.

Liczbę jednostek, z którymi nie udało się nawiązać kontaktu, dzielono na dwie: liczbę podmiotów, co do których założono, że są aktywne ale unikają kontaktu ze względu na niechęć do udziału w badaniu oraz liczbę jednostek, co do których założono, że są nieaktywne i z tego powodu nie udaje się nawiązać z nimi kontaktu. Podział na ww. części odpowiadał proporcji liczby odmów udziału w badaniu do liczby podmiotów, o których w trakcie badań terenowych zebrano informacje potwierdzające, że są nieaktywne (zlikwidowane, zawieszone itp.).

³ Opisana powyżej procedura „triangulacji” wyników badania ankietowego znalazła również zastosowanie przy obliczaniu skali członkostwa i pracy społecznej w organizacjach non-profit (por. podrozdział nt. potencjału społecznego w rozdziale pt. Sektor non-profit).

typów podmiotów gospodarki społecznej były – w miarę dostępności odpowiednich danych porównawczych – zestawiane z parametrami analogicznych podmiotów z innych sektorów gospodarki narodowej (np. porównania spółdzielni z przedsiębiorstwami państwowymi i komercyjnymi czy porównania sektora ubezpieczeń wzajemnych z sektorem ubezpieczeń komercyjnych). Wskaźniki opisujące polską gospodarkę społeczną lub jej sektory były też porównywane z analogicznymi danymi z innych krajów.

Na koniec warto wspomnieć o – praktykowanym przynajmniej w odniesieniu do niektórych badań KOGS – zwyczaju konsultowania uzyskanych wyników z ekspertami z danej dziedziny. Zaangażowanie ekspertów przyjmowało różne formy – począwszy od współudziału w analizie danych i pisaniu raportu (np. przy analizie badań WTZ 2006), poprzez udział w formułowaniu rekomendacji z badania, na opiniowaniu wstępnej wersji raportu kończąc (z dużym powodzeniem zastosowano to w Badaniu Spółdzielczości Polskiej). Niezależnie od przyjętej formy współpracy, udział ww. osób w procesie analizy i interpretacji danych umożliwiał dodatkową weryfikację trafności wyników oraz pozwalał lepiej zrozumieć uzyskiwane wyniki i sformułować dobrze osadzone w danej dziedzinie rekomendacje.